

Закономірності розвитку фізичної культури*Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)*

Постановка наукової проблеми. Серед багатьох сфер людської діяльності важливе місце займає фізична культура, яка спрямована на фізичне вдосконалення людини. У процесі історичного розвитку створюються специфічні духовні та матеріальні цінності фізичної культури, що відображаються в нагромадженні знань про фізичну природу людини, виданні науково-методичної літератури, будівництві спортивних споруд, виготовленні спортивного інвентарю і т. д. Сукупність матеріальних і духовних цінностей складають традиції фізичної культури народу, які виконують важливі соціальні функції та є складовою частиною національної культури.

Історія фізичної культури вивчає виникнення й розвиток засобів, форм, методів, теорій та систем фізичного виховання на різних етапах існування суспільства [3]. Водночас прослідкувати й обґрунтувати еволюцію фізичної культури з найдавніших часів до наших днів можна лише на основі об'єктивних закономірностей. Тому їх вивчення є важливою проблемою історії, теорії та методики фізичного виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичні аспекти фізичної культури були предметом численних досліджень [3–5]. У наукових роботах висвітлені причини виникнення фізичної культури [8; 9], розвиток системи тіловиховання окремих народів [6; 11], використання традицій фізичної культури в сучасних умовах [5; 11]. Водночас недостатньо вивченими лишаються питання щодо закономірностей виникнення й розвитку фізичної культури.

Завдання дослідження:

1) вивчити основні підходи до визначення закономірностей розвитку та функціонування фізичної культури;

2) окреслити зміст основних закономірностей розвитку фізичної культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній науковій практиці існують різні підходи до визначення й обґрунтування закономірностей розвитку та функціонування фізичної культури [5; 6; 8 й ін.]. Одним із перших фундаментальних досліджень цієї проблеми була робота Н. А. Пономарьова [7]. Передумовами виникнення фізичної культури він вважає універсальність людської природи та географічні умови її проживання, що реалізуються тільки через працю, яка є об'єктивною основою фізичної культури. Основна причина її виникнення й розвитку залежить від суспільних потреб людини. Одним із найбільш загальних законів фізичної культури є її залежність від способу виробництва матеріальних благ. Цей закон обумовлює виникнення, розвиток і зміну історичних типів фізичної культури, що відповідають суспільно-економічним формаціям.

У той же час Н. А. Пономарьов зазначає, що у фізичній культурі діють закономірності, виражені її внутрішніми тенденціями (розширення сфери діяльності, набуття більш узагальненого (самостійного) характеру, інтенсифікація впливу на людину, збільшення кількості функцій і компонентів, рівневий розвиток у окремих людей, а також країн, взаємозбагачення між країнами й народами тощо).

Значний внесок у дослідження зазначеної проблеми зроблено Н. І. Пономарьовим [8–10] на основі аналізу змісту понять “закон”, “закономірність”, “принцип”, “правило”. Зважаючи на культурологічні та педагогічні аспекти фізичної культури, автор обґрунтовує основний закон функціонування та розвитку фізичної культури – обумовленість її економічним і соціально-політичним укладом суспільства, із якого, на думку автора, випливають основні принципи розвитку соціалістичної фізичної культури: прикладність, усебічність, оздоровча спрямованість, ідейність, наукова обґрунтованість, інтернаціоналізм, плановий характер розвитку. Фізична культура у своєму функціонуванні й розвитку підлягає також закону підвищення потреб. Відносна самостійність фізичної культури виражена в її внутрішніх законах: постійне перетворення масової фізичної культури в її всенародність, єдність структурних елементів, об'єктивна цілеспрямованість і самоцільність, протиріччя характеру функціонування й розвитку.

На тенденціях розвитку фізичної культури наголошує також В. М. Видрін [1]. Ними, на думку автора, є підвищення її значення як частини культури, розвиток ініціативи й соціальної активності народу в зазначеній галузі, поширення можливостей із метою вияву видів діяльності як складників

структури особистості, формування й розвиток теорії фізичної культури та виділення її в самостійну галузь наукових знань, подальша інтенсифікація дії фізичної культури на людину, збільшення кількості функцій, інтернаціоналізація, розширення використання технічних засобів, подальше вдосконалення спеціальних засобів, методів фізичного розвитку та спортивного тренування, а також форм управління й керівництва.

Деякий інший підхід до обґрунтування закономірностей фізичної культури висловив С. В. Молчанов [4]. На його думку, в галузі діють загальні й власні закони. Загальні закони (основний закон мети та засобів, соціально цілеспрямованого розвитку фізичної культури, вільної взаємодії інтересів учасників фізкультурної діяльності) визначають головні цілі розвитку фізичної культури й діють на всіх стадіях фізкультурної діяльності (створення, розмноження, засвоєння, забезпечення), а власні (закон підвищення ефективності фізкультурної діяльності, взаємообумовленості та підвищення її потреб, хоч і мають прояви на всіх стадіях цілісного фізкультурного процесу, у свою чергу, відображають сутність відношень лише одного з них.

Крім цього, у науковій літературі виділено й інші закономірності розвитку фізичної культури: підготовка населення до другої й оборонної діяльності, спортивна спеціалізація, оздоровча спрямованість, загальнонародний характер, наукова обґрунтованість, зв'язок із матеріальним і духовним виробництвом загальнонародний характер, різнобічний розвиток фізичних здібностей, фізична досконалість людей, покращання умов праці та побуту, підвищення працездатності, продовження творчого довголіття, збільшення тривалості життя, вплив на формування способу життя, зв'язок з ідеологією, політикою, мораллю, естетикою, широкий розвиток суспільних починів, демократичних основ управління, постійне вдосконалення наукових основ системи фізичного виховання й системи управління, підвищення рівня спортивних досягнень на основі належних матеріальних і соціально-культурних умов життя народу, покращання охорони здоров'я, масового розвитку фізичної культури й спорту.

Досліджуючи українську народну фізичну культуру, Є. Н. Приступа [11] констатує нерівномірність її розвитку впродовж історичних періодів залежно від співвідношення низки суб'єктивних та об'єктивних факторів зовнішнього і внутрішнього походження. До найсприятливіших внутрішніх факторів розвитку фізичної культури автор відносить такі: антропологічні (морфофункціональні та етнопсихічні), соціальні (економічні, політичні, культурні) й природні (географічні, кліматичні). Найсуттєвішими зовнішніми факторами розвитку української народної фізичної культури є відсутність протягом тривалих періодів власної держави, іншоетнічні запозичення засобів фізичного виховання, культурні, економічні, політичні впливи інших народів.

Українська народна фізична культура як педагогічне явище функціонує згідно із об'єктивно існуючими закономірностями, на підставі яких Є. Н. Приступа [11] сформулював такі педагогічні принципи: природовідповідності, народності й культуровідповідності, самодіяльності. У системі народної фізичної культури зазначені принципи набувають специфічного забарвлення у зв'язку з необхідністю врахування особливостей і закономірностей педагогічного процесу фізичного виховання.

На основі матеріалів дослідження, зокрема на інтегративній, базовій, духовно-фізичній сутності фізичної культури, розумінні біосоціокультурної сутності людини, врахуванні вікової еволюції її фізичного потенціалу та основних тенденцій розвитку суспільних процесів, Ю. М. Ніколаєв [5] поділяє закономірності розвитку фізичної культури на п'ять основних груп:

1. Абсолютна необхідність формування фізичної культури кожною особистістю для її оптимального розвитку, починаючи з раннього віку, до 20–25 років (коли відбувається інтенсивний розвиток рухової функції й закладається база фізичних особливостей та моторних здібностей), і протягом усього життя (коли необхідно підтримувати режим помірної рухової активності, не допускаючи різкого зниження фізичного потенціалу). “Упущення” цієї закономірності призводить до суттєвих “витрат” як для окремої людини, так і для суспільства в цілому.

2. Взаємообумовленість розвитку фізичної й духовної культур людини за визначаючої ролі останньої. Це пов'язано з пріоритетом духовних начал у житті людини й суспільства, обумовлених складними процесами, що відбуваються у фізичній культурі під впливом науково-технічної революції, а також пріоритетом духовного засвоєння об'єктів реальності, які передбачається змінити. Саме на цій основі до фізичної культури ставляться вимоги гармонійного поєднання фізичних здібностей із низкою здібностей психічного й інтелектуального порядку.

3. Збільшення за мірою прогресивного розвитку суспільства тенденції взаємозалежності, взаємопідтримки, взаємопроникнення фізичної культури на рівні її структурних компонентів і форм (фізичного виховання, спорту, фізичної рекреації й рухової реабілітації), взаємодії з іншими видами культури (матеріальної, духовної, художньої і т. д.) та в межах культури з компонентами соціальної

системи (матеріальним виробництвом, духовним виробництвом, суспільних відносин та ін.) і далі міжнаціональними системами. Це обумовлено виявом потреби суспільства в гармонізації сутнісних (фізичних і духовних) сил людини на шляху його всебічного й гармонічного розвитку, принципом системності у функціонуванні та розвитку соціальних явищ.

4. Постійний поступальний розвиток фізичної культури, пов'язаний із переходом від одного порядку взаємовідношень і рівня функціонування в системі до іншого. У результаті цього фізична культура набуває більш сучасного виду, посилює й розвиває риси передуючої системи, надає їй нової глибини та багатства змісту.

5. Фізична культура тісно пов'язана у своєму розвитку й функціонуванні із законом підвищення потреб, що й пояснює її вплив на формування всебічного й гармонічного розвитку особистості. Цей закон характеризується тенденцією неухильного зростання особистих потреб людей, пов'язаних із посиленням якісних вимог до них (постійним і всебічним підвищенням у їх структурі пізнавальних, естетичних, морально-етичних та інших інтелектуальних потреб, зростання творчої діяльності людей). У зв'язку з цим гостро постає питання про підвищення якісної сторони впливу фізичної культури на особистість.

Отже, у виявленні закономірностей розвитку фізичної культури спостерігається великий діапазон думок, висновків та рекомендацій. Безумовно, їх кількість і зміст обумовлювалися соціально-політичним ладом у країні. Тому значна кількість закономірностей має винятково ідеологічний характер без достатнього наукового обґрунтування. У дослідженнях присутня неоднорідність у виділенні закономірностей фізичної культури, відсутність чітких методологічних основ, у зв'язку з чим має місце змішання основних рис, принципів, функцій, які властиві розвитку фізичної культури. Крім того, у дослідженнях велике розмаїття думок пов'язане з недостатньо чітким розмежуванням термінів “закон”, “закономірність”, “принцип”.

Закон – це, передусім, об'єктивність, те, що не залежить від волі й бажання людини, від її свідомості. Іншою важливою ознакою закону є необхідність такого зв'язку, що неминуче виявляється в процесі розвитку того чи іншого явища. Якщо виникає щось нове, то воно обов'язково пов'язане зі старим, не відкидає старого цілком, а з необхідністю “знімає” потрібне для подальшого розвитку. Цей зв'язок є необхідним і загальним, тобто він є постійним, внутрішнім і таким, що неминуче повторюється, якщо виникають умови для дії такого зв'язку. Можливість узагальнення якраз і ґрунтується на тому спостереженні, що приблизно за однакових умов можуть відбуватися схожі події, тобто необхідні суттєві зв'язки між речами будуть зберігатися. Закон – філософська категорія, що відображає істотні, загальні, необхідні, стійкі, повторювані відношення залежності між предметами та явищами об'єктивної дійсності, які впливають із їхньої сутності [2].

Розрізняються закони природи й закони суспільства. Перші діють стихійно. Другі виявляються через свідомі дії людей. Це накладає певний відбиток на дію законів. Закони суспільства можуть ігноруватися, гальмуватися людьми тощо. Суспільне життя підпорядковане певним об'єктивним законам, їх системі. Однак ці закони нерівнозначні. Одні діють завжди й скрізь, інші – лише в певний час і на певній стадії розвитку. Тому у філософії розрізняють закони розвитку й закони функціонування суспільства [12].

Закони розвитку – це закони, які діють протягом усієї історії людства й характерні для соціальної форми руху матерії. До таких законів слід віднести закон про визначальну роль способу виробництва в суспільному житті, про визначальну роль суспільного буття щодо суспільної свідомості тощо. Закони розвитку визначають зміну стану суспільної системи в часі. Це масштабні закони. До них також належать основні закони діалектики, які виявляють свою дію і в суспільстві.

Закони функціонування – це закономірні об'єктивні зв'язки, які діють у цей момент часу, на цьому етапі розвитку суспільства, на певній його стадії. Закони розвитку й закони функціонування співвідносяться як загальне та особливе.

Із категорією “закон” має зв'язок категорія “закономірність”. Це не тотожні поняття. Вони є однопорядковими, бо відображають необхідні, об'єктивні, загальні зв'язки, які існують в об'єктивній дійсності.

Що ж стосується співвідношення понять “закон” і “закономірність”, то одні автори під закономірністю розуміють єдність законів галузі, спільний їх зв'язок, у якому закон – окремий елемент усієї сукупності. Інші дослідники розглядають закономірність як певну наукову тенденцію прояву закону, який ще не вдається виявити в “чистому вигляді”, або дію закону у вигляді визначеної, більш-менш

вираженої тенденції, яка проторує собі шлях крізь безліч випадкових, незакономірних у цьому відношенні явищ.

Ми виходили з того, що закономірність є ширшим поняттям, ніж закон. Це сукупна дія багатьох законів, які конкретизують, наповнюють певним змістом закономірність розвитку природи й суспільства.

Базуючись на засадах теорії наукового пізнання, діалектичного характеру взаємодії, взаємовпливів етнічного, загальнонаціонального, загальнолюдського для суспільного прогресу, багатофакторності й інтегративності історичного розвитку та аналізі літературних і фольклорних джерел, нами визначено такі основні закономірності розвитку фізичної культури:

- 1) відповідність історичним епохам та соціальним умовам;
- 2) природовідповідність;
- 3) взаємовплив регіональних, національних і міжнаціональних компонентів фізичної культури.

Зазначені закономірності потребують додаткового обґрунтування й разом із тим є основою для аналізу й розвитку фізичної культури як в Україні, так і в інших країнах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У сучасній науково-методичній літературі спостерігається великий діапазон думок і рекомендацій щодо закономірностей розвитку фізичної культури. При цьому часто змішуються принципи, функції, основні риси фізичної культури. Частина закономірностей мала винятково ідеологічний характер.

Зважаючи на об'єктивний історико-педагогічний аналіз розвитку суспільства, можна виділити такі закономірності розвитку фізичної культури: відповідність історичним епохам та соціальним умовам; природовідповідність; взаємовплив регіональних, національних і міжнаціональних компонентів фізичної культури.

Подальших досліджень вимагають питання взаємовпливів різних систем фізичної культури, трансформації засобів тіловиховання протягом певних історичних періодів.

Література

1. Выдрин В. М. Советская физическая культура как феномен культурной революции в СССР : автореф. дисс. ... д-ра пед. наук / В. М. Выдрин. – М., 1980. – 41 с.
2. Енциклопедія Української РСР. – К. : [б. в.], 1987. – Т. 4. – С. 76.
3. История физической культуры и спорта / под ред. В. В. Столбова. – М. : Физкульт. и спорт, 1983. – 320 с.
4. Молчанов С. В. Триада физической культуры / С. В. Молчанов. – Минск : Полымя, 1991. – 141 с.
5. Николаев Ю. М. Теоретико-методологические основы физической культуры в преддверии XXI века / Ю. М. Николаев. – СПб. : СПбГАФК им. П. Ф. Лесгафта, 1998. – 217 с.
6. Полеску І. К. Становлення та розвиток фізичної культури і спорту народів Балканського півострова : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / І. К. Полеску. – К., 1997. – 48 с.
7. Пономарев Н. А. Методологические основы наук о физической культуре / Н. А. Пономарев. – Л. : [б. и.], 1978. – 47 с.
8. Пономарев Н. И. О законах функционирования и развития физической культуры / Н. И. Пономарев. – Л. : [б. и.], 1989. – 21 с.
9. Пономарев Н. И. Основы социологии физической культуры / Н. И. Пономарев. – Л. : [б. и.], 1976. – 58 с.
10. Пономарев Н. И. Социальные функции физической культуры и спорта / Н. И. Пономарев. – М. : Физкульт. и спорт, 1974. – 287 с.
11. Приступа Є. Н. Становлення і розвиток педагогічних основ української народної фізичної культури : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Є. Н. Приступа. – К., 1996. – 48 с.
12. Філософія / І. В. Бичко, Ю. В. Осічнюк, В. Г. Табачковський та ін. – К. : Либідь, 1991. – 456 с.

Анотації

Аналіз науково-методичної літератури, умов розвитку суспільства дав змогу визначити такі закономірності розвитку фізичної культури: відповідність історичним епохам та соціальним умовам; природовідповідність; вплив регіональних, національних і міжнаціональних компонентів фізичної культури.

Ключові слова: *фізична культура, закономірності, розвиток, закони.*

Анатолій Цьось. Закономірності розвитку фізичної культури. *Аналіз науково-методичної літератури, умов розвитку суспільства дав можливість визначити такі закономірності розвитку фізичної культури: відповідність історичним епохам та соціальним умовам; природосоответствие; вплив регіональних, національних і міжнаціональних компонентів фізичної культури.*

Ключевые слова: *физическая культура, закономірності, розвиток, закони.*

*Anatoly Tsos. **The Regularities of Physical Culture Development.** The analysis of scientific and methodical literature allowed to define such regularities of physical culture development as correspondence to historical epochs and social conditions, nature correspondence, influence of regional, national and international components of physical culture.*

Key words: physical culture, regularities, development, laws.